

Sara Džapo

Knjižnice grada Zagreba

sara.dzapo@kgz.hr

Davor Ferković

Knjižnice grada Zagreba

davor.ferkovic@kgz.hr

Marijan Lipovac

Hrvatsko-češko društvo

hcdzag@gmail.com

ISSN 1845-2434

[CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Zagrebački tiskar Antun Jandera

Zagreb printer Antun Jandera

Stručni rad

Sažetak: Čeh Antun Jandera iznimno je važna osoba u povijesti zagrebačkog tiskarstva. Došavši u Zagreb 1766., najprije je radio kao suradnik u tiskari Franje Ksavera Cerovšeka, a kasnije u svojoj vlastitoj. Unatoč tome što je u Zagrebu proveo samo šest godina, smatra se da je tiskao oko sto djela, iznimno vrijednih i zanimljivih. Osim toga, 1771. godine izdavao je latinske novine *Ephemerides Zagrabieneses* – prve hrvatske novine. U povodu 250 godina od izdavanja tih novina, Gradska knjižnica u Zagrebu je u suradnji s Hrvatsko-češkim društvom priredila izložbu o ovom važnom tiskaru na kojoj je bila izložena vrijedna građa iz fonda Knjižnice – knjige koje je u 18. stoljeću u Zagrebu tiskao Jandera.

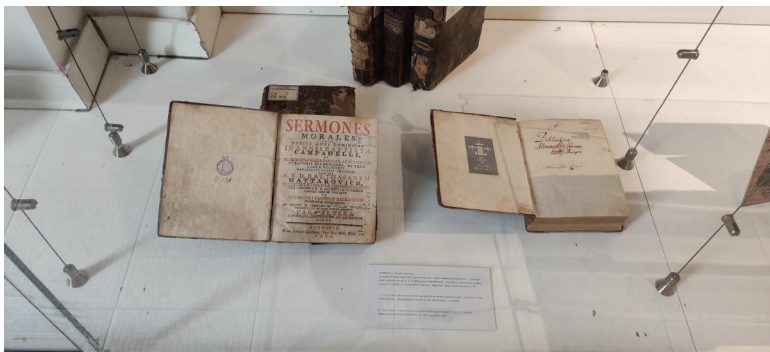
Ključne riječi: Antun Jandera, *Ephemerides Zagrabieneses*, Gradska knjižnica, prve hrvatske novine, zagrebačko tiskarstvo

Uvod

Na izložbi postavljenoj u predvorju Gradske knjižnice u Zagrebu pod naslovom *Zagrebački tiskar Antun Jandera: izložba u povodu 250 godina od izdavanja prvih hrvatskih novina*, koja je nastala kao plod suradnje Gradske knjižnice i Hrvatsko-češkog društva, prvi su put na jednom mjestu izložene sve knjige koje je tiskao Antun Jandera, a koje Gradska knjižnica posjeduje u svojem fondu. Izložbu su postavili Sara Džapo, koordinatorica izložbene djelatnosti Gradske knjižnice, Davor Ferković, voditelj Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa

Gradske knjižnice i Marijan Lipovac, predsjednik Hrvatsko-češkog društva, a trajala je od 16. studenog do 4. prosinca 2021. godine.

Otvorenje izložbe moderirala je voditeljica Gradske knjižnice Ismena Meić, a tom prigodom prisutne je pozdravio novi češki veleposlanik Milan Hovorka. Prigodnim govorom Marijan Lipovac uzvanike je upoznao sa životom Antuna Jandere, a Davor Ferković s izloženim knjigama i njihovim značajem. Izložbu je otvorila izaslanica ministrice kulture i medija dr. sc. Nine Obuljen Koržinek, ravnateljica Uprave za medije i razvoj kulturnih i kreativnih industrija Jasna Vaniček Fila.

U 2021. godini navršilo se 250 godina od pokretanja prvih hrvatskih novina. Zvale su se *Ephemerides Zagrabenses* (Zagrebačke novine), izlazile su na latinskom, a u Zagrebu ih je tijekom 1771. izdavao tiskar Antun Jandera, Čeh rodnom iz Přebrama. Publicist Josip Horvat Janderom i 1771. godinom započinje jednu od svojih najpoznatijih knjiga *Povijest novinstva Hrvatske: 1771-1939.*, objavljenu prvi put 1962., temeljno djelo za poznavanje prošlosti hrvatskog novinstva. Nažalost, nije sačuvan nijedan primjerak spomenutih novina, već o njihovu izlaženju doznajemo posredno. Stoga su i one i Jandera kao njihov izdavač ostale nepoznate široj javnosti te se prvim hrvatskim novinama uobičajeno smatra *Il Regio Dalmata – Kraljski Dalmatin*, dvojezične hrvatsko-talijanske novine koje su izlazile u Zadru tijekom francuske vladavine od 1806. do 1810. godine. Prve novine isključivo na hrvatskom jeziku bile su *Novine horvatske* koje je 1835. u Zagrebu počeo izdavati vođa hrvatskog narodnog preporoda Ljudevit Gaj, a koje pod nazivom *Narodne novine* kao službeni list Republike Hrvatske izlaze sve do danas.

Uzme li se u obzir da su prve novine na svijetu, *Relation aller Fürnemmen und*

gedenckwürdigen Historien tiskane u Strasbourgu još 1605., očito je da su Hrvatska i Zagreb kao njezin glavni grad dugo čekali svoje prve novine. Kad su i izašle, političke, kulturne i gospodarske prilike nisu im bile naklonjene pa je taj pothvat bio osuđen na neuspjeh. Zagreb je te 1771. godine imao otprilike 2500 stanovnika, ali obrazovanijih i pismenijih ljudi koje bi novine zanimale bilo je tek oko 200. Većina stanovništva Hrvatske u to je vrijeme bila nepismena i na hrvatskom jeziku, a kamoli na latinskom, a loše su bile i prometne veze pa su i vijesti dolazile sporo i neredovito. Ni političke prilike nisu bile povoljne jer je u to vrijeme umjesto Zagreba glavni grad Hrvatske bio Varaždin, a umjesto službenog latinskog počeo se nametati njemački jezik.

Stoljeća ratova s Osmanlijama nepovoljno su se odražavala na kulturni i prosvjetni život Zagreba, koji dugo nije imao čak ni svoju tiskaru pa su se sve knjige potrebne zagrebačkom kulturnom i crkvenom životu tiskale u inozemstvu.

Život Antuna Jandere i njegov značaj za zagrebačko tiskarstvo

Početak zagrebačkog tiskarstva povezuje se s isusovačkom tiskarom smještenom 1664. godine u samostanu na Gradecu na temelju donacije kalničkog plemića Petra Bošnjaka, koji je 1660. u oporuci odredio da se dio njegova imanja utroši za osnutak tiskare u Zagrebu. Isusovci su dobivenim novcem kupili tiskaru isusovačkog kolegija u Ljubljani te su je prenijeli u Zagreb, no nije poznato je li ikada radila jer nije sačuvan nijedan njezin proizvod. Tiskara je kasnije smještena u biskupski dvor na Kaptolu, gdje ju je zaboravljenu našao književnik i polihistor Pavao Ritter Vitezović. Nakon što je u Beču nabavio dodatni tiskarski stroj i dovoljnu količinu slova, s dopuštenjem i pod okriljem Hrvatskog sabora Vitezović je 1694. otvorio Kraljevinsku tiskaru u kojoj je u narednih 12 godina tiskao 20 knjiga. Najprije je bila smještena u Vlaškoj ulici, a zatim je preseljena na Gradec, u Vitezovićevu kuću na mjestu današnje zgrade Hrvatskog sabora.

Tiskara je oštećena u požaru 1706., a Vitezović je 1709. zbog sukoba s Kaptolom i nekim plemićima bio prisiljen otići iz Zagreba te je uprava tiskare predana Čehu Ivanu Ignaciju Straki. Moguće je da je on bio Vitezovićev suradnik i poznat u Zagrebu jer su neki ugledni građani jamčili da mu se vođenje tiskare preda što prije. Straka je umro 1710. ili 1711. godine, ali ne zna se ni za jednu knjigu koju je tiskao. Nakon njega su Kraljevinsku tiskaru vodili Jacob Vjenceslav Heywel, Ivan Bartolomej Pallas, Ivan Krstitelj Weitz, Antun Reiner, Kajetan Franjo Härl, Josip Ivan Schotter te od 1763. kao *regni Croatiae typographus* Franjo Ksaver Cerovšek (Zerausheg) (Klaić, 1922, str. 14-19).

Zbog optužbi da nije izučen u tiskarskom obrtu, kao suradnika (faktora) Cerovšek je uzeo Antuna Janderu, koji je u Zagreb 1766. došao iz Češke. Rođen je u Příbramu 13. prosinca 1738., iako se u literaturi pogrešno navodi da je rođen 1728., a razlog je taj što je u matičnim knjigama umrlih Župe svete Marije na Dolcu zapisano da je umro u dobi od 44 godine. U matičnim knjigama krštenih Župe svetog Jakova u Příbramu zapisan je kao

Antonín Jan František Jandera. Pripadao je svojevrsnoj češkoj tiskarskoj dinastiji. Majka Monika Ludmila Práchynová bila je najmlađa kći tiskara Jáchyma Františka Prachynusa te se udala za Jana Martina Janderu, faktora u obiteljskoj tiskari koju je nakon očeve smrti nastavila voditi majka Anežka Dorota. Nakon što je Jan Martin Jandera 1740. umro, supruga mu se udala za tiskara Františka Augustina Höchenbergera. U njegovoj tiskari 1753. se kao šegrt tiskarskom zanatu počeo učiti i petnaestogodišnji Antonín Jandera, koji se iste godine preselio u Prag gdje je počeo raditi u isusovačkoj tiskari. Ondje je djelovao kao slugar sve do 1765., a iduće godine spominje se u Zagrebu.

Pretpostavlja se da je Antun Jandera tiskao oko sto većih ili manjih djela (Puškadija-Ribkin, 1994, str. 56). Na izložbi su predstavljena ukupno 24 naslova koje Gradska knjižnica posjeduje u svojem fondu, i to u zbirkama Rara i Zagrabiensia te u zaštićenom fondu. Od 24 izložena djela, 22 su tiskana na tiskarskom stroju u 18. stoljeću, a dvije su knjige pretisci tiskanih izdanja. Dio izloženih knjiga može se listati i čitati na portalu [Digitalne zbirke Knjižnica grada Zagreba](#). Uz preslike, dostupni su i kataložni zapisi izvornika te digitaliziranih reprodukcija.

Osim naslova, na portalu se nalazi i projekt *Izdanja zagrebačkih tiskara 17. i 18. st.* autora i djelatnika Gradske knjižnice Ismene Meić i Željka Vegha, koji stručnim tekstom i virtualnom izložbom opisuju okolnosti pod kojima su u 17. i 18. stoljeću radili zagrebački tiskari, uključujući i tiskara Antuna Janderu.

Važno je naglasiti kako je Antun Jandera djelovao u Zagrebu samo šest godina – od 1766. do 1772., od kojih samo četiri godine u svojoj vlastitoj tiskari. Usprkos tom kratkom razdoblju tiskao je važne, vrijedne i zanimljive knjige, kako za razdoblje u kojem je živio tako i za današnje vrijeme.

Od izloženih djela tiskanih na hrvatskom jeziku u 18. stoljeću, pet ima podatak o tiskaru na hrvatskom jeziku (npr. Vu Zagrebu: Pritiszkana po Antonu Jandera), dok Relkovićeva *Nova slavonska, i nimacska grammatika* i Campadellijeve *Seremone morales* u prijevodu Baltazara Matakovića imaju podatke o tiskaru na njemačkom odnosno latinskom jeziku. Izloženih 17 djela na latinskom ima podatak o tiskaru na latinskom jeziku. Također, od 25 izloženih djela 11 su napisali hrvatski autori.

Na knjigama iz 1766. piše da su „tiskane slovima Franje Ksavera Cerovšeka po Antunu Janderi faktoru“ („litteris Fr. Xav. Zerauschege per Antonium Jandera factorem“). Jandera je u Cerovšekovoj tiskari tiskao djelo *Nova slavonska, i nimacska grammatika* Matije Antuna Relkovića i *Zercalo Marijansko kipa Jeruzalemskog vu Krapine* Nikole Gorupa, koja su dio izložbenog postava.

U primjerku *Nove slavonske, i nimacske grammatike* Matije Antuna Relkovića koji se nalazi u fondu Gradske knjižnice nedostaju tabla s portretom, naslovni list, svi listovi predgovora i

prvih 12 numeriranih stranica. Na naslovnoj stranici nalazi se podatak o tiskari na njemačkom jeziku – „Agram: Gedruckt durch Anton Jandera, p. t. Factorn, 1767”.

Svoje mjesto na izložbi pronašao je i pretisak *Zercala Marijanskoga* koji je za tisak 1996. pripremio Alojz Jembrih. Na naslovnoj stranici nalazi se podatak o tiskaru na hrvatskom jeziku – „Vu Zagrebu: štampano pri Andrašu Beše purgaru klobučaru, per Anton Jandera faktorem, 1768”.

Objašnjenje za podatke o potpisu nudi nam Vjekoslav Klaić (1922, str. 20): „Možda se je bojao, da će se i zemaljska tiskara preseliti u Varašdin, to više, što je vlasnik zemaljske tiskare Zerausheg bio jako zadužen, pa se je računalo, da će je morati po što po to prodati. Samom klobučaru Andriji Besse (Wesse) bio je dužan 882 forinta (...)”. Očito je Cerovšek predao tiskaru klobučaru jer se, kao što potvrđuje podatak o tiskaru, 1768. godine tiskaju knjige s potpisom Andraša Besse.

U to je vrijeme carica i kraljica Marija Terezija nastojala centralizirati središnju vlast i suzbiti samostalnost zemalja u sastavu Habsburške monarhije te je u sklopu svojih upravnih reformi 1767. protivno volji hrvatskih staleža osnovala prvu zemaljsku vladu za Hrvatsku, Kraljevsko vijeće sa sjedištem u Varašdinu. Varašdin je time postao glavni grad Hrvatske (ostao je do 1776.) i velik dio kulturnog i javnog života prebacio se tamo, što je bio poticaj Stolnom kaptolu da osnuje vlastitu tiskaru, pogotovo jer se moglo očekivati da će doći do preseljenja Kraljevske tiskare u Varašdin, što se i dogodilo (Klaić, 1922, str. 20). Kao sposoban tiskar, Antun Jandera očito se želio osamostaliti od Cerovškera i Kraljevske tiskare te je 1768. kreditom Stolnog kaptola otvorio svoju tiskaru, no s obzirom na to da kredit nije otplatio, ona nije bila njegovo, već vlasništvo Kaptola.

Tiskara je najprije bila smještena u Novoj Vesi, a ubrzo seli u Premužićevu kuću u naselju Opatovina koje je, za razliku od Nove Vesi kao zasebne općine, bilo pod civilnom jurisdikcijom Kaptola, a time i bliže središtu kulturnog i duhovnog života tadašnjeg Zagreba. Premužićeva kuća danas ne postoji, a nalazila se pored drvenih stuba koje danas vode s ulice Opatovina na tržnicu Dolac.

U novoj tiskari Jandera je imao tri radnika te je nastavio tiskati kalendar *Calendarium Zagradiense* čije izdavanje je započeo 1767., i u njemu najavio da će do svibnja 1769. izaći povijesne knjige Baltazara Adama Krčelića – *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares* i povijest zagrebačke stolne crkve *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrebiensis* te da će za godinu dana biti gotove propovijedi Ivana Krstitelja Campadellija koje je s talijanskog preveo Baltazar Mataković, čazmanski kanonik i župnik svete Marije.

Jedno od prvih djela koje je Jandera tiskao u novoj tiskari bilo je i djelo Vida Došena. Riječ je o pučko-prosvjetiteljskom epu napisanom u 18 216 osmeraca na hrvatskom jeziku i tiskanom 1768. pod naslovom *Aždaja sedmoglava bojnim kopjem udarena i nagrđena*. Da

je knjiga tiskana u Novoj Vesi potvrđuje nam i podatak o tiskaru na naslovnoj stranici – „U Zagrebu: pritiskana kod Antona Jandera, u Novoj Vesi, 1768“.

Kako je najavio, Jandera je tiskao nekoliko djela i prijevoda Baltazara Matakovića. Gradska knjižnica posjeduje dva primjerka djela *Naruchna knisicza navuka kerschanszkoga...*, ali nažalost nijedan nije cjelovit. Knjige su napisane na hrvatskom jeziku i na njima je potpis tiskara na hrvatskom jeziku – „Vu Zagrebu: Pritiszkana po Antonu Jandera“. Baltazar Mataković preveo je s talijanskog i *Ispovijedi* Ivana Krstitelja Campadellija koje su izašle u dva dijela. Naslovna stranica *Ispovijedi* ispisana je na latinskom jeziku, kao i potpis tiskara – „Zagrabiae: Typis Antonii Jandera“, iako je ostatak knjige na hrvatskom jeziku.

Značajna knjiga koju je Jandera tiskao je *Razgovor i navuk od deržanja i hranjenja ovac, zatim ob obderžavanju duhana*. To je jedna od prvih knjiga na hrvatskom jeziku koja govori o uzgoju ovaca, a riječ je zapravo o prijevodu istoimene češke knjige Václava Jana Paula (Lipovac i Vondraček, 2009, str. 48-49). Potpis tiskara je na hrvatskom jeziku – „Vu Zagrebu: stampano pri Antonu Jandera“.

Drugo djelo veterinarske tematike koje je tiskao, a nalazi se u fondu zbirke Rara, jest *Betegujuče sivine vrachitel...* grofice Josipe Oršić, tiskano 1772. godine na hrvatskom jeziku. Djelo je tiskano samo deset godina nakon osnivanja prve veterinarske škole u svijetu, a osim uputa o liječenju sadržava i upute o njezi, držanju i prehrani stoke. Podatak o tiskaru također je na hrvatskom jeziku – „V-Zagrebu: stampana po Antonu Jandera“.

Na izložbi su predstavljena sva četiri djela iz fonda Gradske knjižnice koje je tiskao Antun Jandera, a napisao Baltazar Adam Krčelić. Tri su djela napisana na latinskom jeziku, dok je jedno na hrvatskom jeziku.

Djelo napisano na hrvatskom jeziku pod naslovom *Dusnoszti szpunienie proti pokoinomu...* na naslovnoj stranici ima potpis tiskara također na hrvatskom jeziku – „Vu Zagrebu: Stampano po Antonu Jandera“.

Knjigu *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrebiensis* Baltazar Adam Krčelić započeo je tiskati u dogovoru s tiskarom Antunom Reinerom kojem je u tu svrhu pomogao dobiti carski privilegij, kako svjedoče Krčelićevi zapisi iz njegova najpoznatijeg djela *Annuae ili Historija: 1748 - 1767*, a o tome sažeto piše Klaić (1922, str. 18): „God. 1754. dne 9. travnja dobio je od carice i kraljice Marije Terezije carski patent s privilegijem za tiskaru u Zagrebu uz pogodbu, da štampa hrvatsku historiju od kanonika Krčelića.“ Reiner je radio u kraljevskoj tiskari koju je osposobio Vitezović 1694. godine, no zbog raznih okolnosti tiskanje knjige nije završio. Knjigu je nastavio tiskati Antun Jandera 1768. godine kao faktor u Cerovšekovoj tiskari, a završio s tiskanjem u svojoj kaptolskoj tiskari između 1769. i 1770. godine. Na to nam ukazuje i podatak o tiskari na naslovnoj stranici – „Typis primo Rainerianis, dein Zeraushegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi“.

Prve hrvatske novine *Ephemerides Zagrabenses*

U kalendaru za 1771. Jandera je najavio da će od 1. siječnja 1771. „po želji mnogih“ izdavati latinske novine po uzoru na bečki *Wiener diarium*. Tako su nastale prve novine u Hrvatskoj, *Ephemerides Zagrabenses*. Izlazile su svake subote na četiri stranice, a prodavale su se za tri krajcara u kaptolskoj tiskari. Uz financijsku pomoć Stolnog kaptola, tijekom 1771. izašlo je 50 brojeva novina, od kojih nije sačuvan nijedan primjerak. Činjenica da su prve hrvatske novine izlazile na latinskom, a ne na njemačkom jeziku, može se staviti u kontekst borbe protiv sve jače germanizacije u doba vladavine Marije Terezije. Novine, međutim, nisu bile dugog vijeka zbog nedostatka stručnih ljudi, a time i vijesti, a moguće je i da Kraljevsko vijeće u Varaždinu nije podržavalo izdavanje novina. Krajem 1771. Jandera je među knjigama koje nudi na prodaju spomenuo i uvezano godište svih brojeva novina izašlih u 1771. godini. Kratko je objasnio i sudbinu novina i izrazio nadu da će jednog dana opet izlaziti, s obzirom na to da bi tiskara „od sveg srca željela stalno služiti javnosti“: „Protekle pola godine otkazalo je da i dalje piše pero prvog sastavljača, koje se bilo samo ponudilo, a drugi se ljudi klonu takve neugodnosti, čitave godine tiskari nisu stizale nikakve vijesti iz naših krajeva pa ako *Ephemerides Zagrabenses* prestanu odsad izlaziti ovaj će pokušaj s jedne strane ostati hvalevrijedan, ali će s druge neuspjeh biti ispričan. Budu li dalje izlazile, ukoliko se nađe sastavljač, neka se ljubitelji udostojе pretplatiti za čitavu godinu za samo tri forinte“ (Horvat, 2003, str. 31). Jandera je dakle gajio nadu da bi novine mogle nastaviti izlaziti, ako se nađe njihov novi „sastavljač“. Međutim, tog se nezahvalnog posla očito nitko nije htio prihvatiti.

Tko je bio taj „prvi sastavljač“ (*compositor*), tj. glavni urednik novina, nije poznato, no velika je vjerojatnost da se radi o kanoniku Baltazaru Adamu Krčeliću, koji je u svom ljetopisu *Annuae* tijekom 19 godina bilježio događaje u Zagrebu i okolici, ali i svijetu, poput novinara. Budući da nije naišao na odaziv dopisnika iz drugih krajeva Hrvatske, prema Josipu Horvatu Krčelić je očito sam pisao sve vijesti i druge tekstove u novinama *Ephemerides Zagrabenses*.

„Krčelić je ostao u sjećanju potomstva prije svega kao kroničar i historičar, ali od kroničara do novinara nema ni pola koraka, novinar je kroničar-historičar jednog dana. Usto je Krčelić bio velik pisac pisama, vodio opširnu korespondenciju koja mu je pružala gradivo o novim događajima. Napokon, Krčelić je bio dobar znanac Janderin. Jandera štampa Krčelićeve knjige, pa su zacijelo bili u svakidašnjem kontaktu“, napisao je u *Povijesti novinstva Hrvatske* Josip Horvat. On podsjeća da je Krčelić 1771. imao 55 godina i za ono doba bio već starac, ali je još uvijek bio krepak i borben. Svoju kroniku *Annuae* prestao je pisati 1767. kad je osnovano Kraljevsko vijeće jer se očito bio ohladio prema reformama Marije Terezije koje je ranije podupirao. „Možda je našao sebi oduška u pokretanju novina, možda su one bile neki anonimni nastavak *Annua*. Ukoliko Krčelić i nije bio *compositor*, njihov tadašnji jedini literat u Zagrebu i znalac Janderin zacijelo je bio savjetnik iza kulisa“, zaključuje Horvat (2003, str.

35-36).

Daljnje izlaženje novina *Ephemerides Zagradienses* spriječila je i Janderina smrt 19. kolovoza 1772. godine. U njegovoj ostavštini ostalo je 27 knjiga, sveukupno 10 515 primjeraka, koje su po prodajnoj cijeni vrijedile 1693 forinta i 41 krajcar (Klaić, 1922, str. 21).

Iz pisama Antuna Jandere

Što se tiče Janderina privatnog života, zna se jedino da je bio oženjen Julijanom Softić Maglič, koja je ranije bila udana za senatora Adama Sitareka. S njom je dobio kćer Justinu Karolinu rođenu 1771. godine. Kad je drugi put ostala udovica, Julijana Jandera nastavila je voditi tiskaru uz faktora Josipa Karla Kotschea rođenog u Pragu 1745., koji je radio u Janderinoj tiskari. Za njega se kasnije i udala te su tiskaru preselili na Gradec. Kotsche je umro 1808., a supruga Julijana 1802. godine (Puškadija-Ribkin, 1994, str. 62).

Ponešto o Janderi može se doznati iz pisma koje je nedugo prije smrti poslao Kraljevskom vijeću u Varaždinu nudeći otkup svojih knjiga. „Ponizno molim Vijeće da meni, koji pošteno obavljam svoj posao u ovoj domovini pomogne i zaštiti... Ovdje se jedva može živjeti od tiskarstva ako se ne dobije neka potpora kao što biva u Ljubljani, gdje, ako nema posla, tiskar dobiva pomoć u slučaju da se ne može sam izdržavati... Žao mi je da uz svoje zvanje nisam naučio i neki drugi obrt kojim bi se pomogao. Ako bi našao kupca koji bi platio moje troškove i otkupio tiskane knjige, prodao bih tiskaru jer bih tako mogao osnovati tiskaru u Češkoj.“ Iz tog dopisa doznaje se i da je Jandera nudio svoju tiskaru isusovcima, no oni su rekli da prvo mora dobiti garanciju od Marije Terezije da nitko drugi neće otvoriti drugu tiskaru „jer oni ne bi željeli nekom svjetovnjaku otimati kruh iz ruku.“ Jandera se Kraljevskom vijeću požalio da je u nekoliko mjeseci 1772. zaradio samo 60 forinti: „Neka se Kraljevsko vijeće udostojiti razmotriti je li taj iznos dovoljan za uzdržavanje žene i djeteta, plaćanje pomoćnika, plaćanje kamata, najamnine i dr. Jedini sigurni poslovi ove godine su latinski kalendari i direktoriji koji se tiskaju u ograničenom broju primjeraka, te nešto prigodnica od jednog tiskarskog arka... Godine 1771. ostao sam praktički bez posla, tako da sam morao založiti džepni sat i srebrninu koju sam donio iz moje domovine, kako bih platio samo kamate i najamninu. Iz godine u godinu stanje je sve teže, a posla sve manje. Kao što je poznato Kraljevskom vijeću, tiskarstvo u ovoj zemlji nema toliko posla koliko imaju drugi obrti, dok su izdaci vrlo veliki... Već sam dva puta opomenut da napustim kuću jer je potrebna za starački dom i da potražim drugu koja bi bila pogodna za tiskaru.“ Jandera je ostavio zapis i o svojem karakteru i navikama: „Ja nisam dobar ekonom, sve potrošim na svakodnevne potrebe i plaćam redovito kamate... Ja ne idem ni u igračnice ni u krčme, niti imam kakve druge razonode, to mi ne dopušta moje stanje. Danju i noću mislim na svoj zanat i na to kako da Kaptolu vratim dug od 1700 forinti, a isto tako i da platim najam... Da me ne pomaže moja punica raznim stvarima iz vrta, kao i drugim potrepnostima dok mi tiskara miruje, ne bih mogao podnijeti ovakvo stanje.“ Kako smatra arhivistica Tatjana

Puškadija-Ribkin, Jandera je očito bio sposoban tiskar, ali nedostajalo mu je snalažljivosti i trgovačkog duha, kao i sposobnosti za organizaciju tiskare. Problema je imao i s crkvenim vlastima: na sjednicama Biskupskog duhovnog stola Jandera je u nekoliko navrata opomenut da je tiskao ili namjeravao tiskati neka djela bez odobrenja cenzure, a posljednji put 13. ožujka 1772. kad je opomenut da će, ako se to još jednom ponovi, ići u zatvor. Pet mjeseci kasnije bio je mrtav. Nije poznato je li Jandera imao problema s cenzurom i kod izdavanja novina *Ephemerides Zagrabenses*. Jandera je 1771. zamolio Kraljevsko vijeće da mu izda privilegij po kojem bi on jedini smio prodavati i raspačavati knjige i taj je privilegij dobio, no zbog duge procedure nije ga nikad primio, a iduće godine je i umro (Puškadija-Ribkin, 1994, str. 54-56).

Zaključak

Antun Jandera ušao je u povijest kao pokretač prvih hrvatskih novina, no neuspjeh koji je pritom doživio pokazuje koliko je svojim vizijama i entuzijazmom bio ispred svojeg vremena i nepovoljnih prilika u tadašnjem Zagrebu. Što se novina tiče, osim malobrojne čitateljske publike nedostajala je i prodajna mreža bez koje je prodaja novina danas nezamisliva. Čitatelji su, naime, novine mogli kupovati samo u Janderinoj tiskari na Opatovini. O pretplati se tada nije moglo ni razmišljati. Osim toga, loše su bile poštanske veze sa Zagrebom koji je jedino imao dvaput tjedno vezu s Bečom, a jednom tjedno s Rijekom.

Nakon Janderinih latinskih novina *Ephemerides Zagrabenses*, 1786. je u Zagrebu počeo izlaziti tjednik *Agramer Deutsche Zeitung*, a 1789. list *Chroatischer Korrespondent*, oba na njemačkom, no i ti su listovi izlazili tek godinu dana. Zatim nema novina sve do 1826. kad počinju izlaziti njemačke novine *Luna Agramer Zeitschrift*, od 1830. *Agramer politische Zeitung*, a od 1848. do 1912. *Agramer Zeitung*.

Popis knjiga na izložbi:

1. Došen, Vid. Axdaja sedmoglava bojnim kopjem udarena, i nagargyena... U Zagrebu: pritiskana kod Antona Jandera, u Novoj Vesi, 1768.
2. Sibenegg, Josip. Excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo domino domino Joanni Baptistae Paxy... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1770.
3. Benedictus, papa. Epitome doctrinae moralis & canonicae ex Constitutionibus aliisque operibus... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, [1769].
4. Latković, Stanislav. Assertiones ex universa philosophia quas in regia Academia Zagrabienensi... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, [1770?].
5. Mataković, Baltazar. Naruchna knisicza navuka kerschanszkoga... Vu Zagrebu: Pritiskana po Antonu Jandera, 1770.
6. Bona, Giovanni. De praeparatione ad mortem... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera,

- 1770.
- a. Sadrži i: Venerabili clero utriusque ordinis! / Stephanus. Episcopus Belgradiensis M. Praep. Can. Zagrab.
 7. Campadelli, Giovanni Battista. Sermones morales super totius anni dominicas Joannis Baptistae Campadelli... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1770.
 8. Relković, Matija Antun. Nova slavonska, i nimacska grammatika = Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik... Agram: Gedruckt durch Anton Jandera, p. t. Factor, 1767.
 9. Voršić, Ivan. Artis heraldicae notitia brevis... Zagrabiae: Typis Joannis Antonii Jandera, 1772.
 10. Oršić, Josipa. Betegujuche sivine vrachitel... V-Zagrebu: stampana po Antonu Jandera, 1772.
 11. Šilobod Bolšić, Mihalj. Excellentissimus, illustrissimus et reverendissimus dominus, dominus Joannes Baptista Paxy, dei et apostolicae sedis gratia... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, [1770?].
 12. Paul, Vaclav Jan. Razgovor y navuk od dersanya y hranyenya ovacz, zatem Od obdelavanya duhana... Vu Zagrebu: stampano pri Antonu Jandera, 1771.
 13. Wadschedl Veroczensis, Stjepan. De cultione mororum et procuratione bombycum institutio compendiarie e variorum observationibus congesta. Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1770.
 14. Zagradiense calendarium ad annum Jesu Christi.... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, [1771?].
 15. Krčelić, Baltazar Adam. De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares... Zagrabiae: Typis demum Antonii Jandera, [1770?].
 16. Krčelić, Baltazar Adam. De indulgentia jubilaei anno praesenti 1770. in diaecesi [!] Zagradiensi promulgati... Zagrabie: Typis Antonii Jandera, [1770?].
 17. Krčelić, Baltazar Adam. Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrebiensis... Zagrabiae: Typis primo Rainerianis, dein Zeraushegianis, ac demum Antonii Jandera Typographi, [1770?].
 18. Krčelić, Baltazar Adam. Dusnoszti szpunienie proti pokoinomu... Vu Zagrebu: Stampano po Antonu Jandera, [1772?].
 19. Drašković, Josip. Positiones ex universa scientia politico-camerale excerptae quas sub augustissimus auspiciis Mariae Theresiae... Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1770.
 20. Fabšić, Kerubin. Enchiridion sive Manuale Franciscanum: complectens declarationes summorum pontificum Nicolai III. & Clementis V. super regulam fratrum Minorum, Zagrabiae: In Domo Regnicolari per Anton. Jandera p.t. Factor, [1768?].
 21. Krčelić, Baltazar Adam. Povijest Stolne crkve zagrebačke. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1994.
 22. Zercalo Marijansko kipa jeruzalemskog vu Krapine... / [tekst transkribirao, za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih]. [Pretisak]. Krapina: Narodno sveučilište,

1996. Vu Zagrebu: štampano pri Andrašu Beše purgaru klobučaru, per Anton Jandera faktorem, 1768.

23. Alvares, Manuel. [Institutionum grammaticarum : libri I]. Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1772.

Literatura:

1. Digitalne zbirke Knjižnica grada Zagreba. Dostupno na: <https://digitalnezbirke.kgz.hr> [6. 1. 2021.]
2. Horvat, J. (2003) *Povijest novinstva Hrvatske*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
3. Klaić, V. (1922) *Knjižarstvo u Hrvata*. Zagreb: St. Kugli.
4. Lipovac, M. i Vondraček, F. (2009) *Česi Zagrebu – Zagreb Česima*. Zagreb: Vijeće češke nacionalne manjine Grada Zagreba.
5. Puškadija-Ribkin, T. (1994) Kaptolska tiskara u Zagrebu. *Kaj*, 27 (6), str. 52-63.